

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2021

STOCKHOLM 2021

ULF SPORRONG

ULF SPORRONG föddes den 22 augusti 1936 som äldste son till Alrik och Ingrid Sporrong. Familjen bodde inledningsvis i Birkastan i Stockholm men flyttade 1938 till en nybyggd villa i Enebyberg. Enebyberg blev sedan Ulfs uppväxtmiljö, och han återkom också dit senare då han en period bodde där med sin familj, hustrun Gunvor och deras dotter Sara.

Fadern förestod KFUM-scouternas friluftsförbund Scoutdepån på Birger Jarlsgatan 33, och redan tidigt hjälpte Ulf till i affären. Hans akademiska bana var inte på något sätt utstakad. Efter studentexamen på Norra Real tog han folkskolläraryxamen och var sedan folkskollärare och ämneslärare i biologi och geografi i Solnas skolor. Han gick också kadettskolan 1959 och blev efterhand reservofficer med kaptens grad.

Parallellt med arbetet som lärare fortsatte han sina studier i geografi vid Stockholms universitet. Geografiinstitutionen var på 1960-talet en dynamisk miljö, och det är lätt att föreställa sig vad som gjorde en ung nyfiken ämneslärare intresserad att fortsätta sina studier där. David Hannerberg hade 1956 kallats från Lund till den nyinrättade professuren i kulturgeografi, och Staffan Helmfrid hade redan före sin disputation 1962 gjort Stockholm till ett nav i det internationella samarbete kring kulturlandskapsforskning som växte fram efter kriget. David Hanner-

berg inledde, med assistans av Sven-Olof Lindquist, ett program för att finna, kartera och analysera fossil åkermark från järnålder och medeltid, och det var i detta sammanhang som Ulf Sporrong tillsammans med tre medstudenter gjorde sin första forskningsinsats genom att kartera det fossila åkerlandskapet i Norra Ving utanför Skara 1963. Han blev filosofie magister 1964 och året därpå anställd som assistent. Genom en serie forskningsrapporter från Forskningsprojektet Administrativa Rumsliga System kan vi följa Ulf Sporrongs forskningsinsatser, som sedan 1971 knöts ihop i en fallstudiebaserad avhandling: *Kolonisation, bebyggelseutveckling och administration. Studier i agrar kulturlandskapsutveckling under vikingatid och tidig medeltid med exempel från Uppland och Närke.*

Under hela sin tid vid Kulturgeografiska institutionen – från 1965 till 2001 – var Ulf aktiv i katedern. För många efterkommande kulturlandskapsforskare, inklusive mig själv, var det mötet med hans undervisning i föreläsningssalen, i exkursionsbussen och på fältkurser som gjorde att vi fastnade för kulturgeografin. Som exkursionsledare hade han en helt speciell förmåga att knyta samman det vi såg utanför bussfönstret eller på fältlokalen med övergripande generaliserbara processer i landskap och samhälle. Det handlar om kunnande, entusiasm och den utstrålning som följer av det, men också om god planering – ”Det får inte bli några longörer” kunde han ofta säga i planering av såväl exkursioner som fester.

Parallellt med undervisning och många olika smärre forskningsprojekt inledde Ulf Sporrong under 1970-talet arbetet med en övergripande syntes av odlingslandskapet i Mälardalen. Det arbetet byggde, som det mesta av det som Ulf har gjort, på hans egen direkta kontakt med materialet i arkiv och i fält, tusentals lantmäteriakter och hundratals fältrekognoseringar i olika byar. På basis av det blev det möjligt att i en serie detaljerade utbredningskartor studera uppodlingsgrad, bystorlek, geometriskt regelbundna bytomter och jordnaturer i hela Mälardalen. När det kompletterades med ett stort antal morfogenetiska analyser av olika byar, byggde han en övergripande bild av bebyggelseutvecklingen med fokus på tiden från tidig medeltid till 1700-talet. Det resulterade

Foto: Kungl. Vitterhetsakademien.

1985 i monografin *Mälardalen. Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*. Genom sitt breda angreppssätt, stora källmaterial och sin regionala översikt påminner den på ett sätt om de klassiska regionalgeografiska avhandlingarna från 1940- och 1950-talet, samtidigt som den anknyter till den aktuella teoretiska diskussionen om till exempel tegskiftets ursprung – den internationella debatten om *open-fields*. När han bedömdes för den utlysta professuren 1986 noterade en av de sakkunniga med gillande Sporrongs ord i förordet: ”Det här är *min* region och jag känner den såväl i stort som smått.”

På 1980-talet breddades kulturlandskapsforskningen i Sverige från att dittills nästan bara bedrivits i Stockholm. Ett viktigt bidrag till detta var Vitterhetsakademiens konferens *Människan, kulturlandskapet och framtiden* 1979 och de tre tvärvetenskapliga projekt som föddes ur denna satsning – i Lund, Umeå och Stockholm. I Stockholm ledde Ulf Sporrong Barknåreprojektet som samlade en tvärvetenskaplig grupp doktorander från arkeologi, ortnamnsforskning, kvartärgeologi och kulturgeografi.

Fram till 1980 byggde den kulturgeografiska landskapsforskningen i stor utsträckning på resultat från östra Mellansverige och Västergötland. Andra delar av Sverige – särskilt en lång västsvensk remsa från Bohuslän till Dalarna och hela Norrland behandlades nästan som ett slags landskapshistorisk avvikelse eller periferi till utvecklingen i kärnområdena. Med den växande roll som det historiska odlingslandskapet fick i kulturmiljövård, naturvård och jordbrukets miljöersättningar fanns det därför ett behov av en landstäckande bild.

Det var i det sammanhanget som Ulf Sporrong på 1990-talet inledde sitt upptäcktsresande till många av forskningen försummade områden. Upptäcktsresandet företogs inte sällan tillsammans med fotografer i helikopter och småflyg och tog formen av en veritabel Nils Holgersson-resa genom Sverige. Det ledde till att Ulf Sporrong på ett helt unikt sätt skaffade sig en förstahandserfarenhet av de kvarvarande historiska dragen i bebyggelseformer och åkerbild i hela Sverige. Den självsyn han tidigare hade deklarerat för Mälardalen – att han kände den i stort som i smått –

kunde han efter dessa helikopterturer med viss rätt utvidga till att gälla hela Sverige.

Resultaten publicerades 1995 i en övergripande populärvetenskaplig syntes i boken *Svenska landskap*, och i många andra sammanhang. I ett förord till en av dessa skrifter intygar riksantikvarien att Ulf Sporrong sedan kulturmiljöbegreppets tillkomst varit ”en av Riksantikvarieämbetets mest initierade diskussionspartner och rådgivare i frågorna kring detta”.¹ Ulf Sporrongs inflytande över landskapsforskningens tillämpning kan inte överskattas. En hel generation av handläggare på Riksantikvarieämbetet, läns museer, länsstyrelser och kommuner har genom honom och hans skrifter fått sin grundutbildning i landskapsläsande.

Men denna Nils Holgersson-epok fick inte bara tillämpad betydelse. Ulf Sporrong visade här, som i många andra sammanhang, en osviktig intuition och fingertoppskänsla i att hitta ett nytt intressant källmaterial, nya frågor och nya lösningar på vetenskapliga problem. Till de verkligt stora vetenskapliga upptäckterna i det sammanhanget hör avtäckandet av de samhälleliga strukturer som bar upp Dalarnas tegsplittring i åker och skog. Dittills hade den förenklat förklarats som en direkt effekt av realarvdelningen. Men Ulf kunde visa att realarvdelningen i Dalarna, liksom alla former för arvsöverföring, vare sig de baserades på förstfödslo rätt eller realarvdelning, hade en inbyggd motverkande tendens. Nära kopplat till realarvdelningens principer fanns alltså en motsatt social strategi som gick ut på att genom strategiska giftermål föra samman de en gång splittrade tegarna. Ägandet dokumenterades med revstickor och de sociala strategierna kring hur marken skulle hållas samman genomsyrade lokalsamhället. Sällan har det intrikata sambandet mellan en underliggande social struktur och odlingslandskapets fysiska utformning klargjorts så tydligt som i detta fall.

Det hör också till karaktäristiken av Ulf Sporrong som forskare och akademisk ledare att detta forskningsprogram genomfördes parallellt med ansvaret som prefekt och med en mångfald av uppdrag i styrelser, nämnder, utvärderingar och utredningar. Som ledare för institutionen

stödde Ulf hela tiden generöst olika forskningsinitiativ och handledde även dem som låg långt utanför hans eget forskningsområde. Här ska särskilt nämnas den omfattande utvecklingsforskning i olika delar av Afrika som växte fram på initiativ av yngre forskare och doktorander och som Ulf hela tiden gav generöst stöd.

Under 1990-talet planerades också flytten av institutionen från juristernas gamla hus på Norrtullsgatan 2 till ett nybyggt Geovetenskapens hus i Frescati tillsammans med de naturvetenskapliga geo-ämnena. Här förverkligades flera av Ulfs idéer om tvärvetenskaplig samverkan. Ett geobibliotek byggdes som ett gemensamt hjärta i undervisningsdelen. Själva byggnaden i övrigt var planerad – på samma ålderdomliga sätt som Naturhistoriska riksmuseet – med skilda disciplinära huskroppar bakom en gemensam undervisningsfront. För att på tvärs genom denna arkitektur skapa ett tvärvetenskapligt samarbete inom landskapsforskningen drev Ulf på för att bygga en bakre förbindelsegång i form av en glastäckt bro mellan två av huskropparna. Hans tvärvetenskapliga ambitioner har alltså fysiskt manifesterats i en byggnadsdel som förhoppningsvis kommer att överleva de flesta av oss.

Ulfs breda intresse för tvärvetenskap gjorde att han också kom att bli initiativtagare och deltagare i en rad nätverk inom de humanistiska ämnen som var viktiga för förståelsen av landskapets historia: ortnamnsforskning, medeltidshistoria, konsthistoria, bebyggelsehistoria. Det resulterade i forskarkurser, nätverk och i startandet av *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1981. Under den gångna hösten har jag också fått höra vittnesmål om vad han betydde för yngre forskare i sådana nätverk. Särskilt för dem som likt Ulf själv inte hade en akademisk bakgrund blev han en informell mentor – ”avgörande för min fortsatta vetenskapliga existens”, som en av dem skriver i ett förord.²

2001 lämnade Ulf sin tjänst på Stockholms universitet. Inför detta väcktes tanken att han skulle hedras med en festskrift i form av en atlas. Han hade ju själv tidigare inte bara medverkat i många delar av Nationalatlasen utan också varit huvudredaktör för Nationalatlasens del Sveriges

kartor. Idén förverkligades i form av atlasverket *Plats, landskap karta* (2001) med formatet hämtat från Sveriges Nationalatlas. Jag kan intyga att detta egentligen ganska ekonomiskt våghalsiga projekt var mycket lättamt att ha ansvar för. Redaktionsgruppen och projektets ekonomi seglade fram på det enorma sociala kapital som Ulf byggt upp i så många och så vitt skilda miljöer.

Ulf valdes in i Kungl. Vitterhetsakademien 1989. Efter sin pension från universitetet utsågs han till dess sekreterare och tjänstgjorde från den 1 juli 2001 till december 2007. Hans ledaregenskaper, hans breda kontaktnät och hans tvärvetenskapliga bakgrund kom väl till pass här. Som sekreterare hade han ansvar för organiserandet av Akademiens 250-årsjubileum med högtidssammankomst i Rikssalen och jubileumsbankett i Stadshuset.

Han satte också i gång forskning och dokumentation om kulturfastigheterna, och de tre samlingsvolymerna om Gråborg, Stensjö och Skånelaholm gavs ut 2008.

Det var också under Ulf Sporrongs tid som sekreterare som Vitterhetsakademiens stöd till Nordiska museets forskarskola beslutades. Redan innan sitt tillträde hade Ulf verkat gentemot Riksbankens Jubileumsfond för detta och efterhand blev Vitterhetsakademien medfinansier. Forskar-skolan tillkom mot bakgrund av den generella tendensen att forskningen kommit att spela en allt mindre roll vid museerna och att chefstjänster vid museer inte längre som förr besattes med forskarutbildade. Initiativet fick sedan en fortsättning genom att Riksbankens Jubileumsfond och Akademien för åren 2006–2008 inrättade tjugo postdoktorala forskartjänster vid arkiv, bibliotek och museer, och det utvecklades sedan till det forskningsstöd vi i dag bedriver under satsningen Samlingarna och forskningen.

Denna redogörelse för några av Ulf Sporrongs viktiga insatser för forskningen på universitet och vid Akademien är långt ifrån fullständig. Bland de teman som jag inte haft tid att fördjupa mig i finns bland andra hans insatser och initiativ för kartografins historia, för digitaliseringen

av de geometriska jordeböckerna, för sockenkyrkoprojektet, kyrkan i landskapet och många fler projekt.

Ulf Sporrong var inte en forskare som fastnade eller grävde ner sig vare sig i fält, i arkiv eller i det teoretiska läsandet. Han höll hela tiden blicken mot horisonten och rörde sig ofta med sjumilasteg både bildligt och bokstavligt – jag minns honom bläddrande i de stora kartpärmarna i Lantmäteriets forskningsarkiv i Gävle eller med det långa benet före i höga gröna gummistövlar i fält. Utan hans intuition, fingertoppskänsla och sjumilasteg hade många bågar aldrig spänts och många projekt aldrig kommit till stånd. En annan sida visade Ulf i sammanhang där det noggranna är livsnödvändigt, som till exempel författandet av lexikonartiklar; det är sällan man ser så många hänvisningar till en lexikonartikel som till Ulfs genomarbetade och distinkta artikel ”By” i *Nationalencyklopedin*.

Som ledare kunde han ibland uppfattas som militärisk och bullrande, men eftersom bullrandet alltid parades med värme och humor var det svårt att stå emot. Ulf hade också en förmåga att bryta både mot hierarkiska mönster och mot en allmän akademisk försiktighet. Det är inte svårt att bakom hans livsgärning se både den tydliga reservofficeren och den tålmodige folkskolläraren men kanske också sporthandlarens grabb som visste hur man tog olika sorters människor.

Mats Widgren

NOTER

1. Erik Wegraeus och Nils Blomkvist i Ulf Sporrong, *Odlingslandskap och landskapsbild*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet 1996.
2. Stefan Brink, *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 1990.